

BENDROSIOS DALIES IŠVADOS

I.

LR Konstitucijoje įtvirtinti prioritetai tampa nacionalinės kultūros politikos modelio pagrindu. Šiuos prioritetus būtų galima glaustai reziumuoti apibrėžiant du galimo kultūros politikos modelio principus:

1) Valstybė savo tęstinumą sieja su kultūros tęstinumu, todėl pripažįsta poreikį ją puoselėti savo gyvybinių poreikių patenkinimo tikslu.

Vėliau LRV programose išplėtotas teiginys, jog „valstybė turi užtikrinti Lietuvos kultūros istorinį tęstinumą“ turi būti suvokiama kartu su anksčiau minėtu principu: valstybė turi užtikrinti šį tęstinumą todėl, kad jis yra svarbiausia Lietuvos valstybingumo prielaida ir pilietiškumo motyvacijos šaltinis. Be minėto principo, įsipareigojimas užtikrinti istorinį kultūros tęstinumą praranda imperatyvumą ir paverčia kultūrą pageidautinu bet nebūtinu visuomenės gyvenimo aspektu. Kitas klausimas – kam įsipareigoja valstybė. Lygiai kaip ratifikuodama tarptautines sutartis Lietuva įsipareigoja tarptautinei bendruomenei, taip įsipareigojimas užtikrinti istorinį kultūros tęstinumą yra įsipareigojimas pagrindiniam Konstitucijos subjektui – Tautai, piliečiams, prieš kuriuos valstybė turi atsiskaityti, kaip yra įgyvendinamas jos įsipareigojimas. Tad vienas iš kultūros politikos modelio tikslų – pagrindinių kultūrinio ir valstybinio tęstinumo prielaidų funkcinė artikuliacija.

2) Teisės į kultūrinį tapatumą, dalyvavimą kultūroje ir raiškos laisvę pripažįstamos prigimtinėmis žmogaus ir bendruomenės teisėmis, būtinomis individo ir bendruomenės savirealizacijai siekiant atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės.

1990 metų LRV programoje pateikta strateginė vizija, kurioje kultūra ir švietimas yra suvokiami kaip „du to paties proceso sandai“ leidžia suprasti, koku būdu individo teisių ir laisvių spektras apjungia du kultūros aspektus: kultūrą kaip individo raiškos laisvę (meninė kūryba) ir kultūrą kaip kolektyvinę atmintį (kultūros paveldo vertybės). Tik išsilavinęs individas gali realizuoti laisvę išsaugoti, puoselėti ir plėtoti savo asmeninį ryšį su savo gimtąją kultūra. Kita vertus, tik tokia, laisvų žmonių palaikoma ir kuriama kultūra, gali būti autentiška, šiuolaikiška, aktuali ir dalyvauti atvira dialoge su kitomis kultūromis. Tikėtina, jog būtent todėl 1990 m. LRV programoje kultūra ir švietimas laikomi prioritetu: „Vyriausybė laikosi strategijos, sistemiškai siejančios kultūrą ir švietimą kaip neatskiriamus vieno proceso sandus ir teikia pirmenybę švietimui – pagrindinei ir būtinai sąlygai, laiduojančiai darnią kultūros sklaidą“.

Tuo pat metu pabrėžta kultūros (turinys) ir švietimo (gebėjimai) jungtis paaiškina, kaip galima suprasti pirmojo konstitucinio principo galiojimą: net jeigu kultūrinė tapatybė yra laikoma prigimtinė (plg. gimtoji kalba), tik švietimas įgalina kultūrą pasiekti valstybinę svarbą ir lygmenį. Taigi, būtent švietimas įgalina kultūros valstybiškumą, be švietimo kultūrinis tęstinumas negali užtikrinti valstybinio tęstinumo, be švietimo pats kultūrinis tęstinumas iš viso nėra įmanomas.

Tokiu būdu galima teigti, jog 1990 m. LRV programa pateikia konceptualiai nuoseklius kultūros politikos metmenis, kurie remiasi pamatiniais LR Konstitucijos principais ir juos plėtoja demokratijos vertybių dvasia. Prieš pateikiant siūlomo Lietuvos kultūros politikos modelio aprašymą būtina aptarti tikėtinas priežastis, kodėl 1990 metų Lietuvos kultūros politikos modelio vizija nebuvo iki galo realizuota:

1. Tikėjimas „išlaisvintos kultūros“ gyvenimo galia. Atrodė, kad panaikinus totalitarizmo suvaržymus ir iškraipymus, Lietuvos kultūra atgaus savo natūralią gyvenimo vagą ir niekam netrukdamt savaime realizuos savo kūrybines galias.
2. Konstitucinis Tautos subjektas pasirodė esąs labai nevienalytis, jungiantis skirtingas visuomenės grupes, turinčias skirtingų interesų. Pvz. dalis kultūroje aktyvių žmonių siekė išsaugoti egzistuojančią kultūros infrastruktūrą, net jeigu valstybės ir kultūros santykis esmiškai pasikeitė. Kita dalis kūrė naujoviškas organizacijas ir skundėsi neteisinga konkurencija.
3. Konceptualiai su kultūra sujungtas ir prioritetiškai išskirtas švietimas buvo reformuojamas pirmiau ir lėčiau, negu tikėtasi, todėl iki kultūros buvo „neprieita“. Vėlesnės vyriausybės nebetęsė konceptualios švietimo ir kultūros jungties, todėl pirmosios vyriausybės išsilavinusio ir išsilaisvinusio Lietuvos kultūros kūrėjo vizija nebuvo realizuota.
4. Pirmosios vyriausybės požiūris į kultūrą ir žmogų pasižymėjo švietėjišku optimistiniu tikėjimu laisvo žmogaus siekiu tobulėti ir dalyvauti kultūroje. Visuomenė pasirodė esanti labiau susiskaidžiusi, pasižyminti prieštariniais, dažnai labiau pragmatiškais siekiais, kurių ne visuomet yra pasirengusi atsisakyti vardan bendrojo valstybės gėrio. Kultūra taip pat pasirodė esanti nevienalytė ir nevienodai vertinama skirtingų visuomenės grupių. Pvz. „aukštosios“ bei etninės kultūros sergėtojai pakilo į kovą su populiariąja kultūra. Kultūros kaip gyvos būtybės, pasirūpinančios savo pačios gyvybingumo išsaugojimu, bei laisvės sąlygomis „natūraliai“ išskleidžiančios savo kūrybines galias, vizija pasirodė esanti naivi. Šiame, filosofiniame - kultūrologiniame lygmenyje nuosekliai modeliuota kultūros politika susidūrė su dviem susijusiomis empirinėmis problemomis: 1) sovietiniai kultūros iškraipymai ir suvaržymai yra tapę jos „antrąja prigimtimi“ randančia atramą visuomenėje, 2) išlaisvintos kultūros infrastruktūra, įstaigų tinklai, finansavimo sistema, teisinė bazė, žmonių kompetencijos ir bendravimo būdas nesireformuoja savaime.

II.

1. Atlikus Lietuvos kultūros politikos diskurso (1988–2016) analizę pasirinktais aspektais išryškintos jo istorinės raidos ypatybės ir bendriausieji bruožai: 1. Konceptualios ir diskursyvios ištakos; 2. Geopolitiniai ir kultūriniai jo formavimo ir kaitos veiksniai; 3. Sąveika su nacionalinės kultūros politikos koncepto tradicija; 4. Santykis su nacionalinės ir europinės tapatybės refleksija; 5. Pozicionavimas ES kultūros politikos procesuose.
2. Remiantis atlikta analize galima teigti, kad tiek oficialūs (strateginiai Lietuvos Respublikos kultūros politikos dokumentai), tiek neoficialūs (politiniai ir kultūriniai sąjūdžiai) kultūros politikos diskursas plėtojosi selektyvios atrankos ir kombinatorikos būdais. Net ir ryškūs diskurso

poslinkiai nebuvo formuojami kaip politinė naujakalbė be atožvalgos į nacionalinius ir tarptautinius vaizdinius, tradiciją ir aktualijas. Kaip ir kitose viešosios politikos srityse, kultūros politikos diskursą sąlygojo restitucinės, imitacinės ir inovacinės orientacijos.

3. Bendriausia prasme Lietuvos kultūros politikos formavimo ir įgyvendinimo procesai dalintini į du periodus iki ir nuo įstojimo į Europos Sąjungą 2004 m. Nors priklausomybės Europos politinei ir kultūrinei erdvei nuostatos buvo pabrėžiamos nuo pat politinių permainų pradžios (Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įsteigimas 1988 m.), narystė ES žymi kultūros politikos turinio, proceso ir instrumentų ryškų atsinaujinimą. Ši bendraveika kartu atskleidė naujas įtampas ir asimetrijas tarp „Senosios Europos“ ir „Naujosios Europos“.
4. Atkūrus Lietuvos Respubliką, nepriklausomos nacionalinės kultūros politikos kūrimas sutapo su esmingom iniciatyvomis reformuoti ES kultūros politiką globalių politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių pokyčių ir iššūkių aplinkoje. Ypač XX a. pabaigos Europos Tarybos ir UNESCO deklaracijos ir pranešimai apibrėžė kultūros politikos tikslų ir jos subjekto – kultūros – konceptualią kaitą, akumuliuosią naujų instrumentų paieškas įveiksminti atsinaujinusias kultūros politikos formavimo ir įgyvendinimo nuostatas.
5. Tarptautinės kultūros politikos kaita Lietuvos šios srities strateginiuose dokumentuose atsispindėjo selektyviai ir dažniau deklaratyviai, labiau sutelkiant dėmesį į modelių ir instrumentų importą. Šiuo požiūriu Lietuvos situacija nėra unikali: išnagrinėjus pokomunistinių šalių kultūros politikos procesų tendencijas pažymėtina, kad juos grindė panašios idėjos, vaizdiniai ir įtampos. Tai ypač pasakytina apie kultūros politikos demokratizavimo sutapatinimą su decentralizacija, kurios rezultatai laikomi daliniais (Krokuvos konferencija, 2009 m.). Lygiai tas pat pažymėtina aptariant visuotines pokomunistinių šalių pastangas skubiai parengti nacionalinius kultūros politikos modelius. Spartesnis ar lėtesnis naujų kultūros politikos modelių sukūrimas buvo būtinas ir svarbus simbolinis veiksmas, padėjęs iš dalies pertvarkyti kultūros lauką, tačiau pasiektas rezultatas neišpildė daugelio lūkesčių, taip pat iš dalies prioritezavo šios viešosios politikos srities instrumentalizmą ir prislopino nacionalinio kultūros politikos ir kultūros koncepto gilesnį pagrindimą.
6. Selektyviai išanalizavus ankstyvąjį nepriklausomos Lietuvos kultūros politikos diskursą ir jo sąveiką su eurointegracijos procesais, įvertinus tolesnę jo transformaciją pravartu išskirti keletą aktualių uždavinių nacionalinės kultūros politikos atsinaujinimui. Labiausiai minėtinas poreikis konceptualiai atnaujinti kultūros politikos ir jos subjekto – kultūros *per se* – apibrėžtis, atsižvelgiant į šios srities viešosios politikos kaitą, ypač ES erdvėje. Ne mažiau svarbi tokio atsinaujinimo paskata ir prielaida – nauji iššūkiai nacionaliniam valstybingumui (vidiniai ir išoriniai politiniai, ekonominiai, socialiniai ir kultūriniai veiksniai). Nepakanka deklaruoti, kad kultūra yra strateginis valstybės išteklius, ir toliau plėtojant tradicines kultūros sampratas ir konvencionalias kultūros politikos tikslų apibrėžtis. Akivaizdus kultūros politikos pagrindų strateginio dokumento, kritiškai reflektuojančio nacionalinę

tradiciją, tarptautinę praktiką, geopolitinę situaciją ir orientuoto į ilgalaikę perspektyvą, poreikis.

III.

1. Kultūros politikos artikulavimas/ formulavimas

Lietuva, kaip ir kitos pokomunistinės šalys, gana greitai (per pirmą nepriklausomybės dešimtmetį) adaptavo (formaliai) Europos Tarybos deklaruojamus kultūros politikos principus (kultūros tapatybė, įvairovė, kūrybiškumas, dalyvavimas) ir vertybes, grįstas demokratijos, žmogaus teisių ir įstatymų viršenybės postulatais. Šį procesą labai paskatino UNESCO, Europos Tarybos teisinių dokumentų ratifikavimas, Europos Tarybos nacionalinių kultūros apžvalgų programa. ET rekomendacija aiškiai artikuliuoti kultūros politiką teisės aktuose yra bendra visoms naujųjų demokratijų šalims, tačiau pačių teisės aktų formos yra įvairios (tai gali būti parlamentų, vyriausybių deklaracijos, strategijos, nutarimai, gana retais atvejais – įstatymai, ir tik nepriklausomybių pradžioje).

Lietuvoje per nepriklausomybės laikotarpį svarbiausi du bendrieji kultūros politiką formuluojantys dokumentai: Lietuvos kultūros politikos nuostatos (2001) ir Kultūros politikos kaitos gairės (2010). Antrojo atsiradimą inspiravo įsigalėjusi kultūros politikos inercija ir stagnacija, sisteminių permainų, aiškios plėtros kultūros lauke nebuvimas. Abiejų dokumentų atveju problemiški ryšiai su įgyvendinimo planais, priemonių mechanizmais, kultūros politika įgyvendinama *ad hoc*. Politikos postulatų kaita vyriausybių programose yra deklaratyvi, kosmetinė, niekaip neįtakoja kultūros finansavimo prioritetų ir srautų.

2. Teisinė bazė. Pakankamai išplėta įstatymų kiekybės ir apimamų kultūros sričių požiūriu. Tačiau stokojama stebėsenos ir įvertinimo kiek esama teisinė bazė efektyvi, kokie teisės aktai turėtų būti koreguojami atsižvelgiant į kultūros situaciją ir raidą. Lietuvoje teisėkūros aktyvumas, palyginus su Estija, kultūros srityje yra ženkliai mažesnis. (Compendium duomenimis, 2010 -2014 m. Estijoje atnaujinta 26 teisės aktai, susiję su kultūra, Lietuvoje – 2. Žinoma, čia kyla klausimų dėl duomenų patikimumo)

3. Demokratizacija, decentralizacija, valdymas

Problemiškiausias, daugiausiai įtampų patiriantis kultūros politikos blokas.

- Kultūros politikos decentralizavimas vyksta iš lėto. Kai kuriuose sektoriuose įvestas valdymo per tarpininką/ patikėtinį/ per atstumą (arm-length) principas (Spaudos, radijo ir TV rėmimo fondas, Kino institutas, Lietuvos kultūros taryba), tačiau jis netaikytas muziejų sričiai, kaip rekomendavo Europos Tarybos ekspertų grupė. Šis valdymo principas taip pat reikalauja diskusijų galių bei kompetencijų paskirstymo, sprendimų priėmimo, administravimo ir kt klausimais.

- Valstybės ir savivaldos galių bei vaidmenų pasiskirstymas per du su puse dešimtmečio patyrė įvairias transformacijas. Nepasiteisino administracinė reforma įvedant apskritis ir atitinkamai priskiriant jų pavaldumui kultūros organizacijas. Analogiški nesėkmingi bandymai įvesti vidurinę valdymo grandį vyko Latvijoje, Slovakijoje – regionų administracijoms deleguotos papildomos kultūrinės funkcijos nenumatant išteklių ir finansavimo. Estijoje galima rasti pozityvų pavyzdį, kai regioninio lygmens kultūros organizacija yra kofinansuojama iš dviejų šaltinių (pvz., valstybė moka daliai regioninių bibliotekų darbuotojų atlyginimą). Lietuvoje regioninės kultūros politikos situacija išsaldyta. Savivaldybių gebėjimai ir turimi ištekliai neskatina prisiimti atsakomybės dėl kultūros plėtros regionuose, sprendimų priėmimas didžiaja dalimi permestas nacionalinei valdžiai ir tarpininkams (Kultūros tarybai).
4. Kitos sritys:
- Kultūros infrastruktūra, NVO ir biudžetiniai sektoriai
 - Finansavimas. Valstybinis (viešas) finansavimas orientuotas į kultūros organizacijas, kultūros paslaugų teikėjus. Viešo ir privataus sektoriaus partnerystė (pas mus šiuo metu sukompromituota korupcijos skandalų – realių ir menamų)
 - Privatizacija kultūros srityje ir reguliaciniai kultūros/ kūrybinių industrijų mechanizmai
 - NVO ir biudžetinis sektoriai

Išvadų apibendrinimas

1. LR Konstitucija apibrėžia tarptautines tendencijas bei demokratijos vertybes atspindinčios Lietuvos kultūros politikos modelio teisinės ir politinės sąlygas.
2. Lietuvos kultūros politikos modeliavimo patirtis atkurtosios Nepriklausomybės laikotarpiu nuo 1991 m. liudija nuoseklus valstybės vaidmens formuojant ir įgyvendinant kultūros politiką suvokimo stoką, todėl pradėtos reformos realizuotos tik iš dalies, esminės kultūros ir švietimo jungties, rankos atstumo principo pritaikymo kultūros valdyme, valstybės kaip mecenato ir kitos idėjos nebuvo sistemiškai gyvendintos, kultūros politikoje kaip ir kitų sričių valstybės politikoje ėmė dominuoti restitucinės, imitacinės ir fragmentiška inovacinės orientacijos.
3. Lietuvos ir Europos valstybių kultūros politikos bei jos konteksto raida iškelia poreikį konceptualiai atnaujinti kultūros politikos ir jos subjekto – kultūros *per se* – apibrėžtis, atsižvelgiant į šios srities viešosios politikos kaitą, ypač ES erdvėje, naujai apibrėžti valstybės vaidmenį užtikrinant kultūros politikos formavimą ir įgyvendinimą šiuolaikinėmis sąlygomis.
4. Europos Tarybos rekomendacija aiškiai artikuliuoti kultūros politiką teisės aktuose yra bendra visoms naujųjų demokratijų šalims, tačiau pačių teisės aktu

formos yra įvairios, priklauso nuo valstybių teisės tradicijų ir kultūros sampratų savitumo.

5. Lietuvos kultūros politikos teisinė bazė stokoja bendros kultūros lauko vizijos ir sistemiškos teisinės bazės adekvatumo šiam laukui stebėsenos.
6. Demokratizacija, decentralizacija, valdymas yra problemiščiausias, daugiausiai įtampų patiriantis kultūros politikos blokas.

SIŪLOMAS VALSTYBĖS VAIDMENS LIETUVOS KULTŪROS POLITIKOJE MODELIS

Lietuvos kultūra yra tiesiogiai susijusi su Lietuvos valstybingumu ir jo tęstinumu, todėl Lietuvos kultūros politikos modelis turi remtis LR Konstitucijoje apibrėžtomis individualaus piliečio ir Tautos teisėmis į kultūrinį tapatumą, dalyvavimą kultūroje ir raiškos laisvę. Šios teisės pripažįstamos prigimtinėmis žmogaus ir bendruomenės teisėmis, būtinomis individo ir bendruomenės savirealizacijai siekiant atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Tokiu būdu kultūra įtvirtina esminį Lietuvos piliečio(-ės) ir valstybės abipusio išipareigojimo ryšį: pilietis(-ė) pripažįsta, jog valstybė įkūnija jo(-s), kaip Tautos nario(-ės) laisvę savarankiškai kurti savo gyvenimą, tuo tarpu valstybė pripažįsta prigimtines piliečio(-ės) teises, tarp jų ir kultūrinės teises, kurios, savo ruožtu, realizuoja piliečio(-ės) kultūrinę ir tautinę savastį.

Lietuvos kultūros politikos modelis turi nustatyti harmoningą individualaus(-ios) Lietuvos piliečio(-ės), Tautos ir valstybės santykį. LR Konstitucijos preambulė liudija, jog kultūros įkvėpta ir motyvuota Tauta įtvirtina savo laisvę atkurtoje valstybėje, kuri savo ruožtu užtikrina kultūrinį, teisinį ir valstybinį Tautos tęstinumą. Atsižvelgiant į glaudų piliečio, Tautos, kultūros ir valstybės ryšį, siūloma modeliuoti Lietuvos kultūros politiką išryškinant tris vienas kitą persmelkiančius valstybės vaidmenis:

*siekdama užtikrinti valstybinį Tautos tęstinumą, valstybė **įgalina ir skatina** Lietuvos piliečių kūrybinę raišką bei jų dalyvavimą Lietuvos kultūroje. Ji taip pat jokiomis priemonėmis **nevaržo** piliečių kūrybinės raiškos bei dalyvavimo kultūroje.*

Valstybė **įgalina** kūrybinę raišką bei dalyvavimą kultūroje užtikrindama kiekvieno(-s) Lietuvos piliečio(-ės) kultūrinės teises bei stiprindama jo(-s) kultūrinės kompetencijas. Kultūrinių kompetencijų stiprinimas neatsiejamas nuo kultūros paveldo išsaugojimo ir aktualizavimo bei būtinos kultūros infrastruktūros plėtros ir palaikymo. Kultūros ir švietimo jungtimi pagrįsta kultūrinė edukacija, ugdymu kultūra, valstybė sudaro sąlygas Lietuvos gyventojams atrasti, reflektuoti, stiprinti ir plėtoti savo kultūrinę tapatybę, tapus išsilavinusiais kultūros kūrėjais, realizuoti savo kūrybinės raiškos laisvę. Valstybės kaip **įgalintojos** politikos sėkmės matas yra ne išsaugoto paveldo, išlaikytos kultūros infrastruktūros, darbo vietų kultūros sektoriuje kiekis, bet mastas, kuriuo šios ir kitos sąlygos padeda visuomenei atskleisti savo kultūrinį ir kūrybinį potencialą.

Valstybė **skatina** kultūrinę raišką bei dalyvavimą kultūroje užtikrindama kultūros pasiekiamumą visiems Lietuvos gyventojams, nepaisant jų gyvenamosios vietos, amžiaus, tautybės, tikėjimo etc. Valstybė siekia Lietuvos kultūros įvairovės, provokuoja šiuolaikinės visuomenės gyvenimui aktualių naujų kultūros ir meno raiškos pavidalų kūrimą ir refleksiją. Skatindama tarpkultūrinį dialogą, valstybė siekia kelti Lietuvos kultūros ir meno lygį, stiprinti jų tarptautinį konkurencingumą. Valstybės kaip skatintojos vaidmuo neatsiejamas nuo suvokimo, jog nuolatinis ir sistemiškas visuomenės kultūros procesų skatinimas stiprina kultūros, kaip piliečių pasitikėjimo valstybe garanto vaidmenį.

Valstybė **nevaržo** kultūrinės raiškos ir dalyvavimo kultūroje užtikrindama žodžio ir kūrybos laisvę bei kurdama ir palaikydama demokratinis kultūros politikos formavimo ir įgyvendinimo mechanizmus, pvz. įvairių kultūros sričių tarybas, konkursinio finansavimo programas, etc. Valstybė sąmoningai apriboja save ne tik leisdama visuomenei dalyvauti kultūros politikoje, bet ir sukurdamą bei palaikydama šiam dalyvavimui reikalingas teises, finansines, administracines, informacines ir edukacines priemones. Tarp šių priemonių galima išskirti įvairių kultūros administravimo lygmenų decentralizacijos poreikį, kultūros ir meno kūrėjų interesų atstovavimo kūrybinėse sąjungose užtikrinimą ir pan. Be adekvataus ir nuoseklaus visuomenės dalyvavimo kultūros politikoje kultūra negali realizuoti savo demokratinės misijos – įkūnyti laisvę, kaip bendrą visos Tautos vertybę, svarbiausią pačios valstybės tęstinumo motyvą.

Valstybė kūrybinę raišką ir dalyvavimą kultūroje...

